

't Inschrien

Tweendeerligste jaargang nr. 4, oktober 2000

Kwartaluitgave van het

VAN DEINSE INSTITUUT

1339-417

JS B.S

Streekkamer Twente

'T INSCHRIEN

VAN DEINSE INSTITUUT - TWENTSE ACADEMIE VOOR STREEKCULTUUR

Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Redactie:

- A.J. Bolusset-Brunt, Mirabeau/Delden
- A. Buter, Neede
- H. Hagens, Almelo
- H.A. Kleerebezem, Borne
- J.J.H. Meijer, Hengelo
- A.L.A. Wevers, Hengelo
- Eindredacteur:
- M. Paskamp-van Santen, Mander

Administratie:

Van Deinse Instituut, Het Elderinkshuis
 De Klomp 35, 7511 DG Enschede
 Tel. 053-4334577, Telefax 053-4340744
Website: <http://www.obd.nl/deinse.htm>
 Abonnementsprijs f 15,- per jaar
 Losse nummers f 5,- (excl. verzendkosten)
 Postrekening nr. 7460146
 Rabobank Enschede rek nr. 31.67.32.311,
 Giro Rabobank nr.90.20.08
 t.n.v. penningmeester Van Deinse Instituut

Aanleveren kopij
 Artikelen voor 't Inschrien (zo mogelijk)
 aanleveren op **diskette** mét **uitdraai** en
 vermelding formaat.

Redactieadres:
 M. Paskamp-van Santen,
 Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander.
 Tel. 0541-680470

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Grafische vormgeving & Druk: SOWECO Almelo.
[ISSN 0166-3984]

INHOUD

- Januari 2000
- *Thea Kroeze* 1
- Uit het Elderinkshuis
- *Aukje Krommendijk* 2
- Van de Streektaalconsulent
- *Gerrit Kraa* 5
- Textiel na de textiel
- *Adriaan Buter* 7
- 2000 het jaar van de textiel
Nico ter Kuile en Nicolon
- *J.G. de Winter* 8
- Twee erepenningen - vervolg
- *J.E. Gieskes* 18
- Klompenmakerij in Enter 21
- Rubriek 'Zwaleman' 22
- Woon- en leefomstandigheden
in Rijssen - *G.J. Bouwhuis* 24
- Boekennieuws 31
- Aanwinsten bibliotheek VDI 34
- Attentie 35

IN MEMORIAM RINUS DE JONG

Mijn eerste kennismaking met Rinus de Jong in 1974 was voor mij een pijnlijke gelegenheid. Het bestuur van de afdeling Musea, Oudheidkunde en Monumenten van de Culturele Raad (nu Kunst en Cultuur Overijssel) had mij opdracht gegeven hem mee te delen, dat een artikel van zijn hand niet in het maandblad 'de Mars' zou worden gepubliceerd. Ik besloot om hem deze negatieve beslissing persoonlijk mee te delen. Daarop kreeg ik een hele uitbarsting van woede over mij heen. Maar gelukkig heb ik ervoor kunnen zorgen, dat het artikel –in gewijzigde vorm– uiteindelijk toch nog werd geplaatst. Dat was het begin van een kwart eeuw durende vriendschap. Bijna iedere week kwam ik Rinus vrijdagmiddags tegen, eerst in het Rijksmuseum Twente, later op het Elderinkshuis. Deze locaties waren voor hem een soort tweede thuis.

Rinus' grote hobby was de luidklok. Op dat terrein mag hij gerust tot de deskundigen worden gerekend. Het bijzondere was, dat hij uit zijn hoofd niet alleen het aantal klokken en hun jaartallen kon opgeven, maar dikwijls ook nog hun toonhoogte en gewicht. Rinus stelde zijn gegevens graag ter beschikking aan ieder, die daarom vroeg of daar maar enigszins belangstelling voor toonde. Van zijn kant was hij blij, wanneer een ander zijn gegevens kon aanvullen. Helaas hebben zijn veel te groot arbeidsterrein en zijn sterke hang naar perfectionisme remmend gewerkt waar het het publiceren betrof.

Rinus de Jong was recht door zee en uiterst nauwgezet, tot op het pijnlijke af: altijd op zoek naar de zuivere waarheid. Dikwijls was hij dan ook teleurgesteld, wanneer de feiten door andere auteurs zijns inziens half of onjuist werden weergegeven!

Na zijn arbeidzaam leven is een dodelijke stilte ingetreden. Ik ben ervan overtuigd dat hij nu blijvend de rust gevonden heeft, die hem tijdens zijn aardse leven al zo dierbaar was.

Zeno Kolks

KORTE ENQUETE BETREFFENDE 'T INSCHRIEN (ZOMER 2000) UITKOMSTEN EN ANALYSE

In totaal zijn bij de redactie 104 ingevulde enquêteformulieren binnengekomen. Op één van de laatste stond de opmerking: "Als je iets goed vindt en niet direct veranderingen wenst, dan grijp je niet zo snel naar de pen." De redactie gaat er dan ook maar optimistisch van uit, dat de ruim 600 lezers, die niet meededen, dat ook hebben gedacht!

Uitkomsten

In de volgorde waarin de vragen werden gesteld, zijn hieronder de antwoorden weergegeven:

1. 't Inschrien wordt door 96 personen altijd gelezen, 5 doen dat af en toe, 2 vrijwel nooit.
2. 33 personen doen dat direct na ontvangst, 60 toch in ieder geval binnen een week, 10 later.
3. 59 personen lezen alle artikelen, 45 maken een keuze: rubriek 'Uit het Elderinkshuis' 34, rubriek 'Zwaleman' 16, streektal 24, historische artikelen 58, actuele berichtgeving 31.
4. zie bespreking
5. 81 personen geven de voorkeur aan 't Inschrien als kwartaalblad, 15 willen dat het vaker verschijnt, 1 vindt minder dan 4 keer genoeg.
6. Met het huidige aantal pagina's (36) zijn 81 personen tevreden, 19 vinden dat te weinig.
7. Over de lengte van de artikelen zijn de meesten het met elkaar eens. Een artikel van 6-8 pagina's is plezierig. De voorkeur gaat echter meer uit naar langere dan naar korte bijdragen.
8. Zie bespreking
9. Voor 72 personen is het aantal afbeeldingen genoeg, voor 24 zou dat wel groter mogen zijn.
10. Het formaat van 't Inschrien bevalt kennelijk goed, want maar liefst 80 lezers willen dat niet veranderd zien. Daartegenover staan 14 lezers die dat wel willen, waarvan 14 aan A4 de voorkeur geven en twee terug willen naar het oude formaat van 16 x 23 cm.
11. De schrijfstijl die wordt gehanteerd vinden 80 personen goed, 13 zijn minder tevreden. Een enkeling (4) heeft moeite met het gebruik van vaktaal.
12. Hoe de lezers 't Inschrien als geheel beoordelen?
Er werd 2 maal een 2 gegeven, 11 maal een 3 of 3½, 56 maal een 4 of 4½ en 31 maal een 5. (1 is slecht, 5 is goed)
13. In de opzet van het blad hoeft voor 67 lezers niets te veranderen, voor 17 zou dat op punten wel moeten.

14. Helaas heeft zich slechts een enkeling gemeld die ‘misschien wel eens’ een bijdrage aan ‘t Inschrien zou willen leveren in de vorm van een artikel of van illustraties. Voor zover ze zich bekend hebben gemaakt, zal de redactie t.z.t. contact met hen opnemen.

Bespreking uitkomsten

In tegenstelling tot wat wel eens is gesuggereerd, wordt ‘t Inschrien dus wel degelijk gelezen, en kritisch ook.

Uit de antwoorden van vraag 4 blijkt dat degenen die opgaven in bepaalde rubrieken niet of minder geïnteresseerd te zijn, daar toch een mening over hadden. Daardoor is het mogelijk, dat de historische artikelen door 83 lezers met goed, door 11 met matig en door één met slecht werden beoordeeld.

Op een verkeerd gestelde vraag volgt uiteraard een niet bedoeld (of geen) antwoord. Dat was het geval met de vraag of men de streektaalartikelen leest en wat men daarvan vindt. Er staan echter nooit streektaalartikelen in ‘t Inschrien. Wat er wel in staat zijn de bijdragen van de streektaalconsulent voor Twente, Gerrit Kraa. Uiteraard in dialect geschreven (in zijn geval dus het Rijssens) deelt Kraa daarin mee wat er zich op dialectgebied zoal heeft afgespeeld in het afgelopen kwartaal of wat er staat te gebeuren en geeft hij zonedig zijn mening daarover. Geen artikelen dus maar pure informatie. Dit wetende, kan het zijn dat men de rubriek ‘Van de streektaalconsulent’ in ‘t vervolg met andere ogen leest. De rubriek werd door 56 lezers met goed, door 25 met matig en door één met slecht beoordeeld. Door enkelen werd gevraagd om artikelen in dialect uit andere delen van Twente op te nemen (met behoud van eigen stijl en spelling!), maar dat is dus een ander verhaal.

De rubriek ‘Uit het Elderinkshuis’ van Aukje Krommendijk heeft als functie: via ‘t Inschrien het contact tussen het Van Deirse Instituut en zijn leden/donateurs te onderhouden. Om vooral die lezers, die het Instituut niet geregeld (kunnen) bezoeken, te laten weten wat er in het Elderinkshuis omgaat. Kennelijk lukt dat goed, want 77 personen lezen Aukjes bijdragen met genoegen. Slechts 10 vinden die wat minder interessant en twee interesseert het helemaal niet.

De fusie tussen Oudheidkamer en Twente Academie werd uiteraard gevolgd door die van de redacties van ‘t Inschrien en ‘Stad en Land’, het contactorgaan van de Twente Academie. Reden waarom de rubriek Zwaleman van Adriaan Buter uit ‘Stad en Land’ in ‘t Inschrien werd voortgezet. Deze rubriek vonden 49 lezers goed, 23 oordeelden met matig en 7 met slecht. Wegens het overlijden van de auteur laten we dit punt verder onbesproken.

De actuele berichtgeving over tentoonstellingen, lezingen enz. werd door 31 personen als nuttig ervaren.

Wat de lengte van de artikelen betreft, blijken toch de meeste geënuquêteerden uit te gaan van de gedachte: “Als een artikel goed is, zijn 8 pagina’s te weinig, als het slecht

is, is 1 pagina te veel" (zoals iemand het verwoordde). Men vindt inhoud en kwaliteit het belangrijkste. Als gemiddelde wordt opgegeven 5/6 pagina's met uitschieters naar boven (tot 18 p.) en beneden (2/3 p.).

Tegen het verdelen van een artikel over twee afleveringen hebben 64 personen geen bezwaar, 34 wel. Uiteraard probeert de redactie deling te voorkomen. Dat lukt echter niet altijd, enerzijds omdat zij de inhoud van 't Inschrien zo gevarieerd mogelijk wil houden, anderzijds omdat zij rekening moet houden met de 36 ter beschikkingstaande pagina's.

De redactie bedankt alle deelnemers aan de enquête voor de getoonde belangstelling. Eén van hen stelt de vraag: "Als het de bedoeling van de redactie is om door middel van deze enquête het periodiek op een hoger plan te brengen, dan zou dat potentiële auteurs kunnen afschrikken. Moet het blad de lezers prikkelen, stimuleren of uitdagen, voorlichten, plezierig bezighouden, elk wat wils brengen of exclusief zijn?"

Een ander laat weten: "Gaaf u zo door, ik denk dat het goed is. Niet iedereen kan men het naar de zin maken". En zo nam meer dan de helft van u het initiatief persoonlijke op- en aanmerkingen en suggesties toe te voegen om 't Inschrien (verder) te verbeteren. Uiteraard zal de redactie zich de komende periode intensief met de vergaarde gegevens bezighouden. Inmiddels heeft zij wel de conclusie kunnen trekken, dat aan de bestaande opzet van 't Inschrien geen fundamentele wijzigingen moeten worden aangebracht.

De Redactie

RECTIFICATIE 'T INSCHRIEN JULI 2000, NR. 3

Het artikel 'TEXOPRINT' in het kader van '2000 - HET JAAR VAN DE TEXTIEL' op pag. 87 t/m 91 heeft enkele aanpassingen.

Titel: de plaatsnaam 'Haaksbergen' dient verwijderd, de naam van de auteur is B. Relker.

Onder het kopje 'Toekomst' dienen verwijderd te worden de zinsdelen: welke mede veroorzaakt wordt door het modebeeld met zijn monotone kleuren (regels 3 en 4), en: –de vrolijke kleuren zullen immers op den duur wel weer terugkeren – (regels 13 en 14).

Noot 1 moet luiden: De sjabloon-cilinders zelf worden van elders betrokken.

Met excuses aan de auteur.

Red.

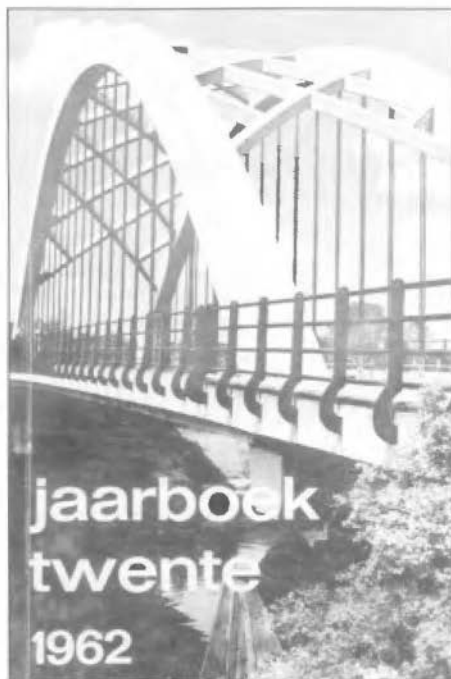

...uit het Elderinkshuis

Op het moment dat de kopij voor het herfstnummer van 't Inschrien ingeleverd moet worden, komt de zomer van het jaar 2000 langzaam op gang. Het is nu eind juli - begin augustus en je moet er niet aan denken dat het over een poosje alweer herfst wordt. Toch gaan we dat doen, enerzijds omdat de redactie van 't Inschrien zorgvuldig toeziet op het tijdig inleveren van het materiaal, anderzijds omdat in de herfst twee jaarlijks terugkerende activiteiten van het VDI veel publiciteit krijgen. Ik heb het nu over de uitgave van het Jaarboek Twente en de Twentse Almanak (zonder de nostalgische -sch). Het Jaarboek wordt dit jaar voor de vierde keer door het VDI uitgegeven; en omdat het nummer veertig in de reeks is, is het eigenlijk een jubileumnummer. Met een aparte index toegevoegd van de afgelopen twintig jaargangen. De Twentse Almanak wordt voor het eerst onder de paraplu van het VDI uitgegeven en telt dan 122 jaargangen. Allemaal leuk en wel, zult u zeggen, dat wisten we eigenlijk wel. Maar wat u waarschijnlijk niet weet is dat de uitgave van beide boekjes geheel verzorgd wordt door twee vrijwilligers van het VDI. En omdat ik in het voorbijgaan af en toe zie hoe druk ze het ermee hebben, wil ik graag wat uitgebreider aandacht schenken aan hun activiteiten. En de boekjes bij u aanprijzen natuurlijk, maar dat had u al begrepen.

Jaarboek Twente

Vier jaar geleden werd er onder de vrijwilligers van het VDI een oproep gedaan: we kunnen de uitgave van het Jaarboek Twente binnenhalen, maar is er ook iemand die zo'n klus voor z'n rekening wil en kan nemen? Want het gaat wel om ca. 3500 boeken per jaar die aan de man gebracht moeten worden. Riet Luttikhuis was bereid de hele administratieve rompslomp van de uitgave te gaan verzorgen. Nadat ze in 1993 stopte met haar werk als directie-secretaresse bij de SLO in Enschede, werd ze vrijwilliger bij de Oudheidkamer Twente. Waar ze de meest uiteenlopende klussen klaarde en blijk gaf van een behoorlijk organisatievermogen en vasthoudendheid. Kortom: de uitgave van het Jaarboek werd haar graag toevertrouwd. Sindsdien vermeldt de titelpagina: uitgave Stichting Jaarboek voor Twente / Van Deinse Instituut. Ze zorgt voor het hele traject dat het Jaarboek jaarlijks doormaakt, behalve voor de inhoud. Het Jaarboek valt onder een stichting met een eigen budget en heeft vertegenwoordigers in het bestuur van het VDI.

De onafhankelijke redactiecommissie is verantwoordelijk voor de inhoud. Hoofdredacteur was jarenlang Gerard Vaanholt, nu is dat Peggie Breitbarth. Elk jaar heeft een eigen thema, voor 2001 is dat 'water'. De artikelen, die uiteraard een Twents onderwerp hebben, zijn zeer divers en altijd de moeite waard. Aan het begin van het jaar komt de redactie met de inhoud van het boek bij Riet voor de samenstelling van de aankondigingsfolder. Ze vult de folder aan met administratieve gegevens, stuurt hem op naar de drukker en controleert vervolgens de drukproef op eventuele onjuistheden. Vroeger kon men middels de folder intekenen voor het Jaarboek, tegenwoordig wordt er een acceptgiro meegestuurd. Dat maakt de administratieve verwerking van de bestellingen eenvoudiger. Er is een uitgebreid adressenbestand van particulieren,

boekhandels, verenigingen en stichtingen dat voortdurend aangepast en verbeterd wordt. Naar al die adressen worden de folders gestuurd. Hoewel: verenigingen en boekhandels krijgen weer een iets andere folder in verband met kortingen. Je moet dus goed in de gaten houden wie welke folder moet hebben. De leden van de Oudheidkamer Twente en donateurs van het VDI vormen een aparte doelgroep. Zij krijgen de folder met inlegvel waarop aangepaste prijzen vermeld staan, meegestuurd met het Inschrien. Als het goed is hebt u die folder dus zojuist uit het Inschrien gehaald. Als een geadresseerde niet reageert, wordt zijn adres nog twee jaar in het bestand aangehouden, daarna gaat hij er onherroepelijk uit. Daarnaast worden folders neergelegd in bibliotheken, schouwburg, muziekcentrum, etc. En dan, meestal in oktober, is het boek klaar. De p.r.-commissie van het VDI zorgt voor een plechtige presentatie in een relevante entourage en de overhandiging van het eerste exemplaar aan een relevante persoon. Er volgt een drukke periode voor de administratieve verwerking. Dinkeldruk in Oldenzaal, die tevens zorgt voor de grafische vormgeving, bezorgt aan de hand van de bestellijsten rechtstreeks bij de grotere afnemers. De meeste particulieren krijgen hun boek toegestuurd door het VDI (ca. 1000 stuks). Leden en donateurs kunnen het boek ophalen in het Elderinkshuis of het zich toe laten sturen. Waarbij het duidelijk zal zijn dat ophalen voor u goedkoper is dan toesturen!

Er komt een moment dat iedere afnemer zijn boekje ontvangen heeft en zich kan nestelen in een luie stoel om lekker te gaan lezen.

Krijgt Riet het dan weer rustig op het VDI? Nou nee, want klanten/afnemers bestellen het hele jaar door. Verder zijn er altijd adreswijzigingen te verwerken en worden er oude jaargangen of artikelen gezocht en geleverd. Want dat kan ook, zolang de voorraad strekt.

Overigens: de bibliotheek van het VDI heeft de hele serie compleet. Daarnaast is er de financiële administratie en de controle daarop door Eltjo Kok, de penningmeester van de Vereniging 'Oudheidkamer Twente'. Want er moet wel gekeken worden of de betalingen binnenkomen en soms moeten er betalingsherinneringen de deur uit. Samengevat is het zo dat ze het, afhankelijk van het stadium van het Jaarboek, er wisselend druk mee heeft. Soms vier dagen per week en soms een halve dag. Ze vindt het werk leuk omdat ze verantwoordelijk is voor het hele traject, ze noemt het Jaarboek haar eigen 'tokootje' (dit is geen Twents maar Indisch). En ze vindt de uitgave van zo'n specifiek Twents boek goed voor het imago van het VDI. Eerlijk gezegd kan ik me ook niet voorstellen dat het elders beter op z'n plek zou zijn.

Twentse Almanak

Han Hottenhuis, met op de achtergrond haar echtgenoot André, is als vrijwilliger van het VDI o.a. verantwoordelijk voor de uitgave van de Twentse Almanak. Want, zoals gezegd, met ingang van het nieuwe nummer is dit ook een uitgave van het VDI.

De Almanak kende in de 122 jaar van haar bestaan vele uitgevers. Oorspronkelijk was het een uitgave van de Twentsche Courant, die het boekje (ook tijdens de beide oorlogen) tot ver in de 20ste eeuw verspreidde. Tot De Bruyn in Oldenzaal het overnam en er een soort jaargenda bijvoegde, "Twente in 'n tuk", waarmee het eigene van de Almanak verdween. Van 1994 tot 1998 werd het uitgegeven door Van Det in Gaanderen die er de naam 'De Nieuwe Almanak' aan gaf en weer begon te tellen met nummer 1.

Op aandringen van André Hottenhuis werd in 1999 de 'normale' telling weer ingevoerd, dus jaargang 120. Voor het jaar 2000 stond op de titelpagina nog vermeld Van Deinse Instituut / uitgeverij Gherre (Van Det), maar de laatste is nu afgefallen. We moeten het voor 2001 dus helemaal zelf doen.

Kunnen we dat, als VDI? werd er gevraagd, waarop Han en André zich beschikbaar stelden en de Almanak werd binnengehaald. De overdracht van de werkzaamheden was goed geregeld, Han kreeg een duidelijke leidraad mee waarmee ze naar hartelust verder kan borduren. Ze begon met het aanpassen van het echte almanakgedeelte, wat elk jaar een hele klus is. Dat wil zeggen: de juiste data zoeken bij de variabele ‘algemene, protestantse, katholieke en joodse feest- en gedenkdagen’ in Nederland en daarbuiten, de vakantieregelingen, de stand van zon, maan en sterren, weersvoorspellingen, etc. Ze haalt veel informatie van Internet.

Verder natuurlijk de verjaardagen van het Koninklijk Huis, waarvoor ze zelfs Story en Privé moest consulteren om er in deze veranderlijke tijd achter te komen wie nu wel en niet tot het Koninklijk Huis behoren en hoe de titels precies moeten klinken. De eerste 64 pagina’s van de Almanak zijn gevuld met dit soort informatie. Ze worden precies zo ook gebruikt door de Gelderse en de Brabantse Almanak en vormen een jaarlijks terugkerend blok. Daarna volgt informatie over de Twentse gemeenten, musea en oudheidkamers en verenigingen en stichtingen, waarvoor dit jaar alle adressen, telefoonnummers en openingstijden door Hanny Kraa gecontroleerd werden.

Voor de rest van het boekje ging Han actief op zoek naar schrijvers van artikelen die betrekking hebben op Twente, al dan niet in de Twentse taal geschreven. Over het algemeen kreeg ze vlot toezeggingen van de auteurs, maar ze moet ze wel degelijk achter de broek zitten om op tijd alle materiaal binnen te hebben. Ach ja, dat schijnt er zo bij te horen, dat leert ze nog wel. Als alle artikelen binnen zijn gaat ze redigeren, wat haar als voormalig onderwijzer wel toevertrouwd is. Met Steven van den Brand overlegt ze waar de illustraties moeten komen; verder gaat Steven geheel zijn gang want hij is de vakman die ieder jaar de zeer fijn uitgevoerde pentekeningen maakt. Dan volgt een bezoek aan drukkerij Knijnenberg, waar overlegd wordt over de grafische vormgeving. Na verloop van tijd krijgt ze de drukproeven ter controle toegezonden. En met die controle, die zeer nauwkeurig uitgevoerd moet worden, is ze dan wel een tijdje zoet. Als alles in orde bevonden is wordt de opdracht gegeven tot het drukken van 6500 Twentse Almanakken, die door het VDI verspreid moeten worden. De klus zit er dan bijna op. In overleg met de p.r.-commissie van het VDI worden datum en plaats voor de presentatie van het boekje vastgesteld, een feestelijke afsluiting van een jaar werk.

En aan de horizon wenkt alweer de Almanak voor het jaar 2002. Want dat heb je met Jaarboeken en Almanakken: je bent er nooit klaar mee!

Aukje Krommendijk

VAN DE STREEKTAALCONSULENT

Deze keer een verhandeling in het Nederlands.

Woerumme nit in de Twentse sproake? Dat gebeurt steevast in deze rubriek, maar omdat het nu over tweetaligheid gaat, draaien we de zaak een (één) keer om.

De zaak zelf is duidelijk: tweetaligheid is van groot belang voor de taalontwikkeling van het kind. Als je de modersproake meekrijgt en daarnaast Nederlands leert, ben je een bevoorrecht kind. Toegegeven, af en toe roept iemand nog dat dialect schadelijk is (zie bijgaand berichtje uit Tubantia, 27/3/2000) maar dat wordt vervolgens genoegzaam afgestraft door een reeks eveneens ingezonden stukjes.

Dialect spreken heeft alleen maar nadelen

Dat de heer Kraa van het Van Deirse-instituut zijn baantje zit te verdedigen is zijn goed recht, maar dialect spreken heeft geen voordelen, alleen nadelen. Ik heb mij altijd diep geschaamd voor mijn Twentse tongval. Ik heb het mijn ouders erg kwalijk genomen, dat ze mij in het Twents, wat zeg ik, in het Stokkums, hebben opgevoed. Ik kan mensen uit Rijssen en Wierden, tien kilometer verderop, niet verstaan als ze onder elkaar zijn. Ook met dialecten uit Olden-

zaal en omgeving heb ik grote moeite. Verstandige ouders spreken Nederlands (ABN) met hun kinderen.

Begin jaren zestig werkte ik in Oost-Groningen op een school voor moeilijk lerende kinderen en daar kwam ik de nadelen van het dialect spreken goed tegen. Communicatie met ouders en kinderen was bijna niet mogelijk voor niet-Groningers. Het waren dezelfde taalproblemen die ik later in Twente had met buitenlandse leerlingen. Politici met een zachte G of in-

geslikte n komen op mij altijd als onvolwaardig over en dan bedenk ik dat ik dit euvel zelf ook heb. Je kunt beter één taal goed leren dan meerdere half. Friesland loopt achter, zeker op het Westen, ik denk dat de tweetaligheid daar ook debet aan is. Ouders leert uw kinderen geen Twents, daar hebben ze alleen nadelen van. Dialect fanatici zullen u iets anders doen geloven. Bedenk u echter goed.

J.H. Dollekamp
Hengelo

22-3-00

In de praktijk kom je bijna dagelijks mensen tegen, die ongevraagd getuigen van het grote gemak dat ze hebben van hun diatalig vermogen. Verkopers, verzorgsters, leerkrachten, journalisten, voorlichters; al hun verhalen en anecdotes komen erop neer dat de communicatie beter verloopt als je overschakelt op die taal, die op dit moment in contact met deze persoon wenselijk is. De praktijk zegt het, de wetenschap onderstreept het óók.

Het congres in de Koninklijke Academie van Wetenschappen in Amsterdam was prachtig om te beleven; drie sprekers droegen alsmaar argumenten aan om toch vooral de moedertaal in te schakelen bij de taalontwikkeling. Aan het slot van dit stukje staan de inderhaast bij elkaar genoteerde argumenten op een rijtje.

De politiek zit er ook mee in de maag. Iedereen roept dat allochtonen hun taalachterstand moeten wegwerken. Hoe? Door intensief mee te doen aan taalprogramma's?

In Deventer protesteerden allochtone ouders tegen het feit dat de Kameleonschool voor 100 % uit allochtone leerlingen bestond - slecht voor de taalontwikkeling.

De politiek beaamt dat maar zoekt te veel naar oplossingen ad hoc. In het verleden bleek dat 'complete onderdompeling in de Nederlandse taal' niet werkte. Op genoemd congres werd de vrees uitgesproken dat het streven naar betere beheersing van de Nederlandse taal wel eens zou kunnen leiden tot onderdrukking van de moedertaal, anno 2000 bij de allochtonen, zoals dat in de jaren '50 en '60 gebeurde bij de dialectsprekenden. Verwaarloos de eigen taal, het eigen dialect niet als je gaat streven naar een goede, betere beheersing van het Nederlands! Johanna van Buren had dus al gelijk toen zij de de vinger opstak:

*"Ik bidde oew, jonge volk van noew:
Hoaldt d' eigen sproake in eer'n;
Oew beste doon de-j Hollandsch könt,
Mar 't eig'ne neet verleer'n"*

Een groot probleem is: hoe communiceer je dit gegeven? Op een congres kun je elkaar als 'kenners' redelijk snel overtuigen, áls dat nog nodig zou zijn. En binnen 'n Kreenk van de Twentse Sproak of het VDI hoef je elkaar ook niet wijzer te maken Maar hoe krijg je dit luid en duidelijk in de huiskamer van de allochtoon, bij de plaatsprekkers in de kökken? Om bij dat laatste te blijven: vaak zijn het de 'zuiverste' dialectsprekers die het meest wantrouwend tegenover dit gegeven staan. Het is er ingeramd, in die jaren '50 en '60 en daarvóór; er zaten ook emancipatorische elementen in, je was pas beschaafd, je telde pas maatschappelijk mee als je goed Nederlands kon, en die taal kwam nog niet via de media zo indringend die kökken binnen dat de beide talen wel gelijk op konden gaan. Het gevolg is dat velen Twenterlands spreken": sij gâen êem nââr Wilm-ôôm in Sendernn, zoiets. Noch Nederlands, noch Twents. Een nog niet hard bewezen stelling is dat de droevige beheersing van het Nederlands wel eens óók te wijten kon zijn aan het wegmoffelen van dat dialect als bron van taalinspiratie.

Tegenstanders beginnen steevast over vróeger. Zij hadden tóen last van dat dialect, zij werden tóen voor gek gezet door de juf in de eerste klas, enz. Maar tóen was roken ook heel gezond, en klinkklaar vet eten was een must, en wolken DDT waren goed voor het aardappelgewas. Andere tijden, andere zeden, andere taalopvattingen!

Gelukkig zijn de Twentse media ook steeds welwillender geworden als het om de waardering van het dialect gaat. Stad en Land in Tubantia, Kieken wa-j zegt van RTV-Oost, wekelijks een column platte tekst in de Roskam, een dialecttijdschrift als Verdan, het kan allemaal nog beter, maar 't geet gangs!

Jip en Janneke

Op dit ogenblik (eand juli) zi-w an de gaank met de vertaling van Jip en Janneke, de eerste 30 verhaaltjes oet deel I. Dee verhaaltjes wordt vertaald duur 30 verskillende leu in 30 verschillende plaatsen in Tweante. Zo kriege viej ne mooie lappendekken van oons plat én nen bundel woer 3 generaties wille an köant beleawen. De tekeningen bliewt onveraanderd van Fiep Westendorp.

Iets oawer Hendrik (J.H.) Eitink

Toen oetgewer Van de Berg sr. oet de tied raakten, scheunk junior an het VDI een oet pearenhoald esneden beeld dat ooit oet erkentelijkheid escheunken was an de oetgeverieje duur Hendrik Eitink. Biej (de toenmalige) oetgeverieje W.G. Witkam verscheen in 1968 as eerste deel in de "Kleine Twentse Reeks" 'n dichtbundel "Woarum zo gow vergett'n?" van Hendrik Eitink oet Eanske.

Eitink begon pas te dichten toen hee Oabram ezeen har. Hee begun ook zonder scholing met beeldhowwen, hooldsnieden en mozaïekmaken. Völle gedichten verschenen in het orgaan van de TET, N.V. Twentsche Electriche Tramweg Maatschappij. Hendrik Eitink (doarvuur weaver en timmerman) was joarenlaank wagenbestuurder. In zijn contract steun o.a. "hij zal tijdens de werktijd niet roken of pruimen".

Op 'n lesten brach hee het tot Haltechef I en ontplooiden hee noa zinne pensionering 'n creatieven anleg. Dichten en riemen veun hee ne seempele bezigheaid, "Ik begriep nich, dat de mens'n dat nich könt".

"Oet mien jongensjaoren" is nen bundel verhalen, den in 1969 oetköm.

Op het VDI köm zo ongeveer gelieke met het gescheunken hooldsniejwoark ne verzameling knipselmappen binnen, ne privé-verzameling van H. van der Spoel, den chef-vervoer van NV TET was van 1948-1980. In dee verzameling, den een mooi beeld gef van de ontwikkelingen van disse vervoersmaatschappij, stoat ook verschillende gedichten van Hendrik Eitink, tehope te veenden in de "keuze uit Maandelijkse bijdragen aan het personeelsorgaan van de T.E.T. in 1960".

Eén gedicht zette viej hieroonder:

TWEENTS PLAT

*O Moodertaal wat bin iej mooi
Ik zal ow noot verget'n;
Al kleenkt het Hollaands ok wa mooi,
Met 't plat kan 't toch nig met'n.*

*In 't plat druk ik miej better oet,
Dat kwam ok van mien Mooder.
Aj plat kunt praotn met ow broed,
Dan kluurt heer wangn rooder.
Al neunt ze ow ok onbeschoft,
Ik lach um al dee heern;
En beent ze nog zoo op edoft,
Zee kunt ou nig ontbeern.*

*Want beent ze vot oet Tweentelaand,
Beent ze goan emigreern,
Verbrokn is toch nooit den baand,
Nooit zeult ze ou verleern.*

*O Moodertaal oet 't Tweentelaand,
Op miej kuj ow verloatn;
Ik zal ow schrieuwn met de haand,
Ik zal ow blieuwn proatn.*

Gerrit Kraa

2000 - HET JAAR VAN DE TEXTIEL

DE NEDERLANDSE JUTE INDUSTRIE

NA TER HORST EN CO

G. Kollen

Het wordt eind jaren '70 duidelijk dat het voortbestaan van de grootste werkgever in Rijssen, de Koninklijke Jute Spinnerij en Weverij Ter Horst en Co, sterk in gevaar is gekomen. Aanhoudende verliezen leiden bij de familie Ter Horst tot de overweging de fabriek te sluiten. De werkgelegenheid van ongeveer 380 mensen staat op het spel. Op initiatief van enkele leden van de toenmalige Ondernemingsraad wordt professor Harrie Jansen van de Universiteit Twente, bijgenaamd 'Turbo Harrie', benaderd om een reddingsplan te ontwikkelen. Begin 1981 wordt dit reddingsplan voorgelegd aan de Nationale Investerings Bank (NIB): de Staat moet hulp bieden bij het behoud van werkgelegenheid in de jute-industrie in Rijssen.

De NIB geeft, zich baserend op het voorgelegde reddingsplan, te kennen steun te willen verlenen, indien er aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. De voorwaarden omvatten onder meer, dat Ter Horst en Co haar aandelen en al het onroerend goed dient over te dragen, alsmede financiële steun dient te verlenen aan een nieuw op te richten Stichting. Ook de bank en de Gemeente Rijssen dienen extra steun te verlenen. Aan genoemde voorwaarden wordt eind 1981 voldaan, waardoor de NIB haar financiële steun toezegt aan de nieuwe Stichting. Tevens zal de nieuwe onderneming moeten worden afgeslankt naar ongeveer 169 medewerkers en dient de Spinnerij te worden gesloten.

De datum 31 december 1981 betekent het officiële einde van de Koninklijke Jute Spinnerij en Weverij Ter Horst en Co en de oprichting van de Stichting en de BV Nederlandse Jute Industrie (de NJI) met als directeur de heer Peijnenburg. De relatie van de familie Ter Horst met de jute-industrie wordt hiermee beëindigd.

Het hoge rentepercentage op de lening van de NIB trekt een zware wissel op de resultaten van de nieuwe onderneming, temeer daar korte tijd later de rente sterk daalt en de concurrentie hier wel gebruik van kan maken. In de jaren daaropvolgend wordt een aantal keren een verzoek gedaan om het rentepercentage te verlagen, echter zonder resultaat, waardoor de bedrijfsresultaten onder druk blijven staan. Als in 1983 de oogst van de jute volledig mislukt en de prijzen enorm stijgen worden de problemen dermate groot, dat er een nieuwe reorganisatie moet worden doorgevoerd. Een groot deel van het middel management wordt ontslagen.

We maken nu een sprong naar 1987. De voorgaande jaren zijn moeizaam geweest, maar enige verbetering wordt nu toch merkbaar. In dit jaar maakt de Staat bekend al haar deelnemingen in noodlijdende bedrijven af te stoten aan Wolters & Schaberg Management. Dit biedt voor de NJI de mogelijkheid om van de hoge rentelasten af te komen, hetgeen ook geschiedt in mei van dat jaar. Er worden nu tevens plannen ontwikkeld om het grote fabrieksterrein aan de Wierdensestraat te verkopen aan de Gemeente Rijssen, die er onder andere woningbouw wil realiseren. Als nieuwe locatie heeft men een stuk grond op het oog op het industrieterrein De Mors. Er wordt een ruilcontract getekend, waarin voornoemde wordt vastgelegd. De voorbereidingen voor zowel de sloop van de oude panden, alsmede de bouw van de nieuwe fabriek kunnen hun aanvang nemen, waarbij wordt afgesproken dat de NJI uiterlijk 31 december 1990 haar intrek dient te hebben genomen in haar nieuwe onderkomen.

In 1989 treedt de directeur Peijnenburg om gezondheidsredenen terug en wordt opgevolgd door de heer F. Smit, die met de NJI nieuwe markten wil ontwikkelen.

Dit beleid wordt in 1992 bekrachtigd door de aankoop van de katoenweverij Molkenboer-Ten Hoopen uit Haaksbergen, waardoor er vier activiteiten ontstaan binnen de onderneming, te weten de juteweverij, de viltmakerij, textiele wandbekleding (jute behang) en de nieuwe katoenweverij. Om deze reden wordt de naam van de onderneming veranderd in NJI GROUP BV.

Alhoewel met de Gemeente Rijssen was overeengekomen dat uiterlijk eind 1990 de nieuwe fabriek betrokken zou worden, is dit door omstandigheden niet gelukt. In 1991 wordt met de firma BAC uit Enschede overeenstemming bereikt omtrent de bouw van de nieuwe fabriek. Eind 1992 is de bouw gerealiseerd en vindt de verhuizing plaats van de Wierdensestraat naar de Ambachtsstraat. In de nieuwe fabriek zijn drie activiteiten gepland namelijk de juteweverij, de viltmakerij en de katoenweverij van Molkenboer-Ten Hoopen. De productie van textiele wandbekleding is buiten Rijssen gesitueerd. Begin 1993 gaat Molkenboer-Ten Hoopen echter failliet, hetgeen betekent dat één van de fabriekshallen leeg staat. Deze hal wordt verhuurd aan een keukenproducent uit Rijssen. Als in 1994 ook de textiele wandbekleding (jute behang) niet meer rendabel blijkt vanwege de sterk afgenomen vraag, wordt ook deze activiteit beëindigd.

Inmiddels heeft de firma BAC door omstandigheden een steeds groter deel van het NJI-eigendom verkregen, maar aangezien de firma een projectontwikkelaar is, wenst deze zich terug te trekken als aandeelhouder. Er wordt een firma uit India bereid gevonden de aandelen van BAC over te nemen alsmede het fabriekspand. Als in 1996 blijkt dat de firma uit India zich niet houdt aan de gemaakte afspraken, neemt BAC noodgedwongen het eigendom van de NJI weer over. In 1996 wordt ook de viltmakerij gesloten, waardoor alleen de juteweverij als bedrijfsactiviteit overblijft.

Aangezien het fabriekspand nu veel te groot is geworden voor alleen een juteweaverij wordt het verkocht aan de reeds genoemde Rijssense keukenproducent die al twee van de drie hallen huurde, en wordt er door NJI en BAC een begin gemaakt met de voorbereidingen voor de bouw van een kleinere fabriek op het nieuwe industrieterrein De Plaagslagen.

Eind 1997 treedt de directeur F. Smit terug na onenigheid over het te voeren beleid en wordt er een nieuwe directie geformeerd. BAC is nu volledig eigenaar van de NJI. Ondanks alle inspanningen van de voorgaande jaren om met nieuwe producten andere markten te gaan beleveren, is gebleken dat alleen het weven van jute doek voor de vloerbedekking Linoleum rendabel is. De nieuwe directie besluit dan ook om de organisatie hierop volledig aan te passen. Er wordt flink gesaneerd in de kostenstructuur en met de buitenlandse afnemers worden harde onderhandelingen gevoerd om hogere prijzen. Dit alles heeft er toe geleid dat na jaren van soms grote verliezen en onzekerheid de NJI nu weer winstgevend is en toekomstperspectief biedt voor de huidige 76 medewerkers.

(De heer Kollen is directeur van de NJI GROUP BV te Rijssen).

BIERBOTTELARIJ VAN E.J. VELDBOER & ZOON TE OOTMARSUM

Bierbottelarij
van
E. J. Veldboer
& Zoon,
Ootmarsum.

Ansichtkaart uit de collectie van J. Sybrandi

Ruim een halve eeuw geleden heeft de familie Veldboer in Ootmarsum bier gebotteld. Eerst als bijverdienste, de heer Veldboer werkte namelijk op een steenfabriek in de buurt. Later heeft hij van het bottelen zijn hoofdberoep gemaakt als agent van de Hengelose Bierbrouwerij. Het thuisverbruik van bier was aan het begin van deze eeuw niet erg in zwang. Op boerderijen (zoals deze kaart laat zien) en in cafés werd gebotteld. In houten vaten werd het bier van de brouwerijen aangevoerd, op grote wagens bespannen met paarden. Pas in de jaren '30 begonnen de brouwerijen zelf te bottelen.

Voor de niendeur staat de familie Veldboer: rechts E.J. Veldboer met een mand met bierpullen; tweede van links is zijn zoon B.A. Veldboer, met een mand met flessen op een transportfiets, klaar om de handel uit te venten. Helemaal links staat ene heer Kötters, en verder de vrouwen en kleinkinderen Veldboer. Alhoewel de 'Veldboeren' in 1955 zijn 'uitgetreden' (een term uit de ambtelijke wereld), bestaat het op de kaart afgebeelde pand nog steeds. Er heeft zich een accountant in gevestigd en het bevindt zich in het centrum van het stadje Ootmarsum.

J.S.

ARCHEOLOGISCH OVERZICHT VAN TWENTE**OVER 1999**

A.D. Verlinde

OPGRAVINGEN**Markelo-Friezenberg : grafheuvel Late IJzertijd**

In het najaar van 1999 liet Staatsbosbeheer op een drietal aangekochte akkers, gelegen in natuurgebied bij de westflank van de Friezenberg, de bouwvoor afhaken met als doel de heidebegroeiing te laten regenereren. Na het afvoeren van de (geroerde) bovengrond, ca 25-30 cm, komt de bovenkant van de vaste grond aan de oppervlakte te liggen. Dit vlak, met eventuele archeologische grondsporen en vondsten zal in snel tempo verloren gaan door doorworteling, doorwoeling, bevrozing/ontdooiing.

Dit soort activiteiten dient dan ook archeologisch te worden begeleid.

Bij een van de geplande veldcontroles door veldtechnicus K. Greving werd op de westvoet van de Friezenberg de plattegrond van een reeds lang geëgaliseerde en onbekende grafheuvel ontdekt en opgetekend. Onder de afgehaalde verploegde bosgrond, waren op keileem/keizand prehistorische grondsporen zichtbaar geworden: een vierkante greppel en een grote kringgreppel. De ten dele ondiepe vierkante greppel mat 6,5 x 6,5 m binnenwerks en was geheel vondstloos. Waarschijnlijk heeft zich binnen deze greppel nabij het oorspronkelijk oppervlak een crematiebegrafing of een brandstapelrestant bevonden, wellicht tevens een zeer laag (graf)heuveltje. Deze structuur kan nauwelijks anders worden gedateerd dan in de periode tussen 500 v. Chr. en 100 na Chr.

De noordzijde van de vierkante greppel werd versneden door een dus (iets) jongere kringgreppel met een binnendiameter van 17 m, een breedte van 80 cm en een resterende diepte van 10-30 cm. Binnen deze greppel lag excentrisch in het oosten een klein kuiltje met crematie en houtskool van de eik. Waarschijnlijk is het een na-bijzetting. Het centrum binnen de greppel was vergraven door een grote, diepe, rechthoekige kuil, die geen enkele vondst bevatte, zelfs geen crematiespikkels. Op deze plek kan het centrale graf totaal zijn verspit. Het heeft er alle schijn van dat de eertijds hier gelegen grafheuvel vóór zijn egalisatie het slachtoffer is geworden van een schatzoeker. De datering van de grafheuvel moet direct samenhangen met de versneden vierkante structuur.

De gevonden grondsporen met hun op de typologie gebaseerde datering zijn, zeker voor Overijssel en in mindere mate voor Drenthe, een zeldzaam verschijnsel, omdat begravingssporen tussen ca 400 v. Chr. en 100 na Chr. weinig bekend zijn. De beste Overijsselse parallel voor de nieuw gevonden structuur is bekend uit Wierden-Dorperes, waar centraal binnen een 11 m grote kringgreppel een crematiegraf met gesinterde potscherven uit de 1ste eeuw na Chr. was gelegen.

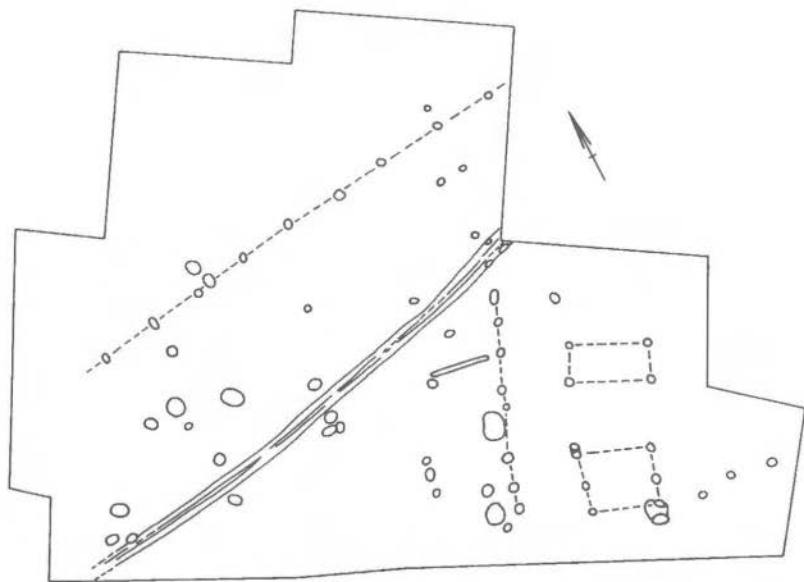
Het meest waarschijnlijk is dan ook de geëgaliseerde grafheuvel op de Friezenberg rond het begin van de jaartelling te dateren. Hij is dan vele eeuwen jonger dan het Vroege IJzertijd-urnenveld, dat in 1975 tachtig meter meer zuidwestelijk is opgegraven. Kleine greppels van meestal 3-6 m in doorsnede rondom (voormalige) grafheuveltjes zijn na de Midden Bronstijd gebruikelijk in oostelijk Nederland. Het is daarom opmerkelijk, dat er rond het begin van de jaartelling soms weer grote kringgreppels van over de 10 meter rondom grote grafheuvels worden aangelegd. Het oppakken van een oude traditie kan hiervoor nauwelijks de verklaring zijn, omdat dat gebruik na zo'n duizend jaar geheel vergeten moet zijn geweest. Bovendien zijn deze late grafheuvels zeer schaars, vermoedelijk laag en bevatten zij een of twee crematiegraven in plaats van een of meerdere lijkbegrovingen. Het lijkt daarom meer op zijn plaats om deze voor de betreffende tijd uitzonderlijke grafbestemmingen toe te schrijven aan bijzondere personen. Wellicht is er een parallel te trekken met de zogenoemde 'vorstengraven' van zuidelijk Nederland uit de Vroege IJzertijd, uit welke periode enkele zeer grote kringgreppels/grafheuvels bekend zijn 'naast' vele honderden kleine grafheuveltjes. Hierbij zij nog aangetekend, dat uit de Late IJzertijd/begin Romeinse Tijd nauwelijks aanwijzingen zijn gevonden voor de 'gebruikelijke' crematie. Deze gebruiken lieten kennelijk maar zelden voor de archeoloog herkenbare en dateerbare grondsporen na.

Markelo-Noordachteres : vondsten Midden Steentijd t/m Late Middeleeuwen

Omdat de gemeente Markelo nieuwbouw zal gaan uitvoeren op een deel van de Noordachteres heeft het Archeologisch Diensten Centrum (ADC) in samenwerking met de gemeente en de ROB een proefsleuven-onderzoek uitgevoerd op ca 5 hectaren. De ROB voegde daar een tweedaags onderzoekje aan toe. Het zwarte esdek is gemiddeld 70 cm dik, blijkt geen cultuurlaag te bezitten en is gelegen op een stuwwal of een smeltwaterafzetting (afhankelijk van de geologische interpretatie), die op het hoogste deel rijk is aan stenen. De onderzoeken leverden een beperkt aantal grondsporen en vondsten op uit diverse periodes, die hieronder kort zijn samengevat.

1. A. Paalman trof op 20 m² direct onder het esdek een concentratie van ca 100 stuks vuursteen aan uit de Midden Steentijd (9000-5300 v. Chr.). De meeste vuursteen is door bioturbatie (natuurlijke doorwoeling) vanaf het oorspronkelijk oppervlak op dit lagere niveau terecht gekomen. De concentratie moet dan ook veel groter zijn geweest, maar het verdwenen deel is met het esdek afgevoerd. De vuursteenvondsten bestaan uit afslagen en klingetjes, maar kernstukken ontbreken; elders op de es is een fraai spitsje (ongelijkbenige driehoek) gevonden.
2. Enkele vage, vondstloze en vondstarme kuilen moeten uit het laatste deel van de Nieuwe Steentijd (ruim 2000 v. Chr.) dateren. De losse vondsten van een Potbekerschep en van een verbrand vuurstenen bijfragment vormen de duidelijkste vondsten uit deze periode.

3. Enkele vondstloze vier-zespalige spiekers met lichte kuilvullingen zullen uit de Brons- of IJzertijd dateren. Het zespalig schuurtje viel op door zijn spitse paalgaten. Op 2 m ten westen van de spiekers liggen de paalgaten van een parallel lopende doch incomplete afscheiding. De vondstarmoede en de aanwezigheid van slechts weinig verspreide grondsporen geven duidelijk aan, dat deze schuurtjes (ver) buiten een woonlocatie waren gelegen.

Markelo-Noordachteres. Laatmiddeleeuwse perceelscheiding(en) (NO-ZW) en 2 schuurtjes met afscheiding uit de IJzertijd (?). Schaal 1 : 200.

4. Uit de latere Middeleeuwen (ca 11de eeuw?) stammen een dubbel greppeltje met begeleidend palenrij, alsmede een tweede palenrij 4 m noordelijker. De genoemde structuren, die niet noodzakelijkerwijs alle uit dezelfde tijd hoeven te zijn, lopen oost-west en dwars op het stuwwalreliëf. Zij zijn ouder dan het 70 cm dikke esdek en bezitten een andere richting dan de huidige verkaveling. De langere structuren vertegenwoordigen ongetwijfeld een of twee perceelsgrenzen, die vooraf gaan aan de vorming van de es.

5. Ca 100 m ten zuiden van de onder punt 3 en 4 behandelde sporen is bij toeval een vierpalige spieker van 2 x 2 m ontdekt. Het opslagschuurtje dankt zijn vermelding aan een platte poersteen in twee van de paalkuilen, een uit Overijssel nog onbekende waarneming. Omdat poeren pas vanaf de 13de eeuw voorkomen en de grondsporen zeker een middeleeuwse ouderdom bezitten, kan de onderhavige spieker in de latere Middeleeuwen worden geplaatst. Hij stond aan de rand van de es.

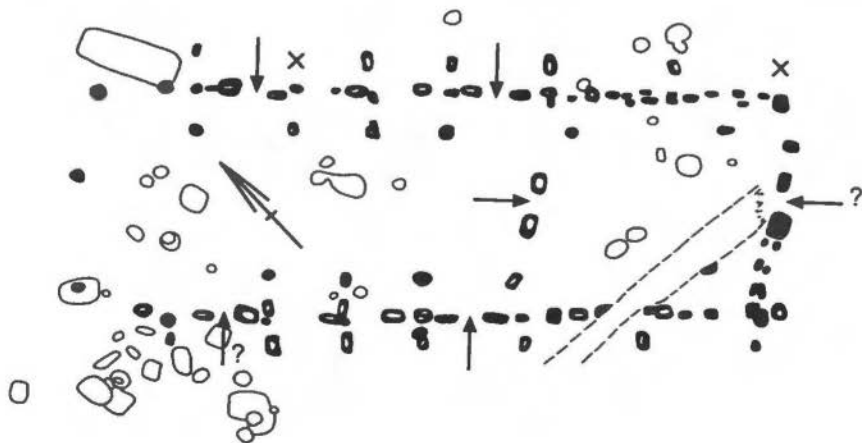
VONDSTEN

Diepenheim

Te Diepenheim zijn op het terrein van de havezate Peckedam opschoningswerkzaamheden gecontroleerd, waarbij vooral 18/19de eeuwse vondsten zijn opgepraat en enkele funderingsresten zijn waargenomen.

Enschede-Elferinkses

In 1993 is bij de opgraving op de Elferinkses naast een nederzettingscomplex uit de Vroege IJzertijd een tweede huisplattegrond opgegraven. Deze werd op grond van typologische overwegingen en schaarse vondsten uit de IJzertijd gedateerd in de Late IJzertijd. Bij een iets andere reconstructie van de grondsporen en dank zij twee C-14 dateringen, blijkt dit tweede huis in de Merovingische Tijd, omstreeks de 6de eeuw,

Enschede-Elferinkses. Ca 6de eeuwse plattegrond van een verbrand huis. Legenda: zwart = grondspoor van huis; wit = overig grondspoor; x = verondersteld grondspoor; pijltjes = toegangen. Schaal 1 : 200.

thuis te horen. Ten opzichte van de Drentse huistypen uit de Vroege Middeleeuwen zijn er enkele (regionaal bepaalde?) afwijkingen aanwijsbaar. Het huis heeft geen eigentijdse vondsten en geen andere geassocieerde grondsporen opgeleverd. Het ziet er naar uit, dat dit huis tijdens of kort na de bouw is verbrand, waardoor er geen andere eigentijdse getuigenissen van bewoning in de bodem terecht zijn gekomen.

Losser/Gildehaus

Naast een zandwinningsplas bij de Duits-Twentse grens vonden D. Schlüter en J. van de Steeg diverse stuks bewerkte vuursteen en fossiel bot. Enkele stenen bleken in het midden van de Oude Steentijd (ca 80.000 jaar oud) te dateren en kunnen worden aangemerkt als werktuigen van de Neanderthalmens. Het gaat om minimaal een drietal grote afslagen al dan niet met gebruikssporen, alsmede om twee krabbers. De stukken zijn licht tot zwaar gepatineerd. Onder het gevonden fossiele bot bevinden zich resten van een groot scala aan pleistocene zoogdieren, zoals van mammoet, wolharige neushoorn, paard, rendier en reuzenhert.

Daarnaast is in open associatie een bijna rond schijfje kalksteen met een centraal gaatje aangetroffen. Het opvallende kalksteentje is geen fossiel en toont geen bewer-

Losser/Gildehaus. Vuurstenen krabber uit de Oude Steentijd en op een 'amulet' gelijkend kalksteentje, opgezogen van onbekende diepte.

kingssporen, het lijkt uit een gebroken rolsteentje afkomstig te zijn. Het schijfvormige steentje heeft een diameter van 25 mm en een dikte van 4-5 mm. Het bijna ronde gaatje van 5 mm in het centrum lijkt niet kunstmatig aangebracht te zijn, maar is anderzijds moeilijk te 'verklaren'. Het voorwerpje wekt ondanks de afwezigheid van aantoonbare bewerkingssporen de indruk een amulet of sieraadje voor te stellen. Het is denkbaar dat het opvallende natuurlijke schijfje in de prehistorie is gevonden en als kant en klaar natuurproduct is gebruikt als sieraad of amulet. Elk bewijs ervoor ontbreekt echter. Doorboorde steentjes met globaal dezelfde vormgeving, maar wel aantoonbaar bewerkt, zijn bekend vanaf het Laat Paleolithicum tot en met de Bronstijd. De zandwinningsput is tot circa 15 m diepte uitgezogen. De herkomstdiepte van de (meeste of alle) vondsten zal enkele meters bedragen, omdat een aantal vondsten al bij de aanvang van het baggeren is verzameld. Overigens is niet bekend of het vuursteen, de botfragmenten en het kalksteentje van dezelfde diepte of grondlaag afkomstig zijn. Middenpaleolithische vondsten zijn tot op heden in Overijssel op beperkte schaal bekend geworden, hetzij aan het huidige oppervlak van oude afzettingen in stuwwallen, hetzij opgezogen van vele meters diepte zoals te Almelo en Zwolle.

Markelo-Herike

Reeds in de jaren zeventig verzamelde G.J. Wolberink een fraai en groot complex vuursteen uit de Midden Steentijd, waarin een kleine bijmenging van vuursteen uit de Nieuwe Steentijd aanwezig was. De honderden stuks vuursteen werden vergaard bij een ontgroning op de dekzandringwal ten zuidoosten van de Herikerberg. Eventuele grondsporen zijn helaas niet bekend. De collectie werd eind 1999 door de weduwe van de vinder geschonken aan de Ver. 'Oudheidkamer Twente'.

Bij de her-inventarisatie van de collectie viel (opnieuw) een mesje op, dat uit zuidelijke vuursteen was vervaardigd. Dit vuursteen werd heden door J. Deeben gedetermineerd als 'lichtgrijs Belgisch'. Het moedermateriaal van het mesje stamt derhalve uit Henegouwen of omgeving. Voorwerpen uit zuidelijke vuursteen worden slechts heel zelden in Overijssel aangetroffen. Wanneer de verafgelegen herkomst van het moedermateriaal eenmaal is geconstateerd zoals bij deze vondst, is vervolgens de vraag naar de sociaal-economische reden van de verplaatsing helaas niet helder te beantwoorden. Gaat het om handel of om een gift? Is de afstand naar Twente in één keer door één persoon overbrugd of zijn er enkele tussenpersonen over meerdere trajecten bij betrokken geweest? Is het vuursteen als halffabrikaat getransporteerd of als eindproduct? Was het de bedoeling om het mes als normaal gebruiksvoorwerp te hanteren? Kortom, meerdere vragen zonder antwoord.

Het mes is geslagen uit een grote, dikke, asymmetrische kling, waarbij de slagbult is weggewerkt. Het distaal gebroken exemplaar meet nu nog 6 cm. Aan een van de laterale zijden is het mesje aan beide kanten afgestompt door grove retouches onder

een vrij scherpe hoek. Deze zijde moet in een handgreep van been of hout gevat zijn geweest. De tegenover liggende zijde is van nature scherp en toont diverse sporen van gebruik, die wijzen op een toepassing als sikkelmes.

De datering van het mes valt waarschijnlijk in het Midden Neolithicum, rond 3500 v. Chr.

Oldenzaal

G. Gesink meldde de vondst van een fraai koperen of bronzen beslagstukje. De vondst werd met de detector gedaan in gestorte grond afkomstig uit de grote bouwput voor de Driehoek bij het Agnesklooster in het centrum van Oldenzaal. Het rechthoekige sierstuk meet 40 x 18 mm en is met ijzeren nietjes in de vier hoeken en vier in de centrale zone op een ondergrond van hout of leer bevestigd geweest. Het beslag toont nog resten van een verguldsel, wat vrij gebruikelijk is bij dit vondsttype. In de twee velden zijn, gespiegeld ten opzichte van elkaar, twee vrijwel identieke gestileerde fabeldieren afgebeeld. Uit onder meer Dorestad is een fraaie parallel bekend (zie Verleden Land, p. 134). De stukken sierden wellicht een zwaardgarnituur. Datering: ca 8ste eeuw na Chr.

Oldenzaal. Verguld bronzen beslag, ca 8ste eeuw na Chr. Afmetingen: 40 x 18 mm.

Weerselo

In de afgelopen jaren heeft J. Laarhuis opnieuw urnresten gevonden bij het delven van graven naast de R.K. kerk te Rossum. Hierbij bevond zich een grote Halsdubbelkonus, die merkwaardig genoeg tot halverwege de lange hals was besmeten. Tevens vond hij een rand van Badorf-aardewerk (8ste/9de eeuw), dat zeldzaam is in Twente.

MONUMENTENZORG

Ambt Delden

In het verslagjaar is op het landgoed Twickel een aantal grafheuvels gerestaureerd, alsmede een tweetal landweerfragmenten.

Enschede

De gemeente heeft in de nieuwbouwwijk 't Zwerink een huisplattegrond uit de Vroege IJzertijd in beton nagegoten. Het huis was in 1992 bij een opgraving, voorafgaande aan overbouwing, op de Elferinkses aangetroffen.

Goor

De kasteel- of spiekerheugel, die wordt toegeschreven aan het Olidam (of Bromeldam?) is gerestaureerd. In 2000 zal er een informatiepaneel bij worden geplaatst.

Hengelo

In het verslagjaar is de geplande consolidatie van het Huys Hengelo uitgevoerd, welke was begroot op ca 8 ton. De voormalige havezate met voorhof en grachtpartijen maken nu deel uit van de groenvoorziening bij de nieuwbouwwijk Thiemsland. Bij het uitdiepen van grachtdelen, die nog niet waren onderzocht, kwamen bouwfragmenten en een mosterdmolen van bazaltlava tevoorschijn, alsmede palen van de houten toegangsbrug.

Markelo

Op 29 april werd te Markelo een archeologische fietsroute (TRAP) opengesteld, waarbij tevens een gids uitkwam.

Oldenzaal

Op 1 oktober werd in Amersfoort het eerste exemplaar van een uitgebreide rapportage over het Agnesklooster aangeboden aan mevr. drs. M.J.A. de Koster, die als particulier het basissubsidie voor de studie fourneerde.

Rijssen

De gemeente Rijssen heeft zijn nieuwbouwplannen op het terrein van de voormalige havezate Bevervoorde bijgesteld, waardoor het terrein niet verloren gaat en waarbij de bebouwing duidelijk wordt afgestemd op de bekende archeologische waarden.

Algemeen

De Archeologische Monumentenkaart Overijssel is dit jaar afgerond. De presentatie ervan vond plaats in het Provinciehuis te Zwolle op 9 december.

2000 - HET JAAR VAN DE TEXTIEL

THE BEATLES

Riet Luiten.

Textiel hoort bij ons cultuurgoed. En behalve dat die materie gewoon plezierig en de moeite waard is, is het ook mogelijk om door bestudering van weef- en druktechnieken de herkomst van een stuk textiel te achterhalen of de tijd waarin het vervaardigd werd. Het gebruik van kleuren en dessins speelt daarbij een grote rol. Een dessin is vaak de neerslag van een cultuurpatroon, de uitdrukking van een bepaalde creativiteit in een bepaalde tijd die zich uit in kleuren en vormen, specifiek voor de tijd van hun ontstaan. Neem nou de jaren 60.

In de jaren 60 worden veel abstracte dessins op de markt gebracht. Vaak zijn de ideeën voor deze dessins ontleend aan abstracte schilderijen. Soms wordt een schilderij gewoon gekopieerd. De dessinateurs moeten dan aan het werk om van de voorstelling op het schilderij een dessin te maken, dat in overeenstemming is met de bepaalde techniek waarin het gedrukt gaat worden. Er moet dus veranderd worden. Dat is niet zo artistiek maar wel technisch knap. De andere mogelijkheid is het maken van een dessin waar al bij het ontwerpen rekening is gehouden met de gewenste druktechniek. Dit is vanzelf de originelere manier. De technische kant van de textieldruk is te leren, de artistieke kant vraagt veel meer.

In 1961 werden ook door de AKI (Akademie voor Kunst en Industrie) dessins gemaakt. Op een indrukwekkende tentoonstelling van bedrukte en geweven stoffen in het Städtische Gustav Lübke Museum in Hamm, Westfalen was ook de AKI vertegenwoordigd. De toenmalige directeur A. Middelhoek heeft daar een groot aandeel in gehad. De Duitse pers is lovend, in de Nederlandse pers schrijft alleen de NRC er een stukje over.

Johan Buursink doet verslag in de MIK (Mensen In Katoen, het huisorgaan van de Van Heekfabrieken): "Op de tentoonstelling waren niet alleen proefstukken en ontwerpen van leerlingen te zien, er waren ook dessins die al in de handel genomen waren. Met name uit de Twentse textielindustrie zijn maar enkele bedrijven die van de creaties van de AKI profiteren. Er zou wel wat meer aandacht besteed kunnen worden aan deze instelling van eigen bodem."

Die enkelingen waren Menko, de Nijverheid, Schuttersveld in Enschede en in Haaksbergen Jordaan. Wat is er eigenlijk terechtgekomen van de verwachting van de oprichters van de AKI om ten gunste van de textielindustrie, textielkunstenaars op te leiden, die in de eigen industrie een belangrijke en creatieve plaats zouden kunnen innemen? Heeft de industrie de AKI wel voldoende kansen geboden? Was de smaak

van de Nederlandse vrouw destijds in het algemeen nog zo dat er voor de ontwerper van moderne dessins geen eer te behalen viel?

Buursink, die de AKI-ontwerpen vermoedelijk te wild en vergezocht vond, schrijft: *"Is het niet de taak van de textielfabrikant de vrouw te kleden met wat zij mooi vindt?"* Gevolgd door een triomfantelijk: *"O zo!"* Nou nee, meneer Buursink. Er werd aan 'de vrouw' niet gevraagd wat ze mooi vond. Zij droeg wat op de markt kwam, daaruit moest ze haar keus maken. Het zou de taak van fabrikanten zijn geweest te maken wat 'de vrouw' mooi vond maar het werken vanuit de consument was toen nog geen gangbaar proces. Buursink schrijft verder dat het bewonderenswaardig is dat de AKI stug doorzet en dat het tot dankbaarheid stemt, dat een aantal bedrijven wél wat in de AKI ziet. De heer Stindl, een Oostenrijker die internationaal prijzen won, was destijds docent Textielontwerpen. Hij ontwierp en verkocht ook zelf.

Aan Schuttersveld bijvoorbeeld. Hij werd door de Akademie niet modern genoeg gevonden, waarschijnlijk meer vakman dan kunstenaar. Toch jammer. Misschien was men in de alles omverwerpende vernieuwingsdrang van de 60er jaren te rigoureuus. Zeker, er is lef en creativiteit nodig om tot een nieuw opwindend dessin te komen

Zeefdruk bij 'Paapje' Oldenzaal

Foto: Riet Luiten

maar vakmanschap is nodig om het te kunnen maken, te kunnen laten maken. Het gaat hier wel degelijk om 'Craftmanship'.

Er zijn nog steeds bedrijven die zelf bedenken en maken. In het klein is dat bijvoorbeeld Atelier Paapje in Oldenzaal met heel herkenbare stoffen. Zeefdruk.¹ De kleding die ervan wordt gemaakt verschijnt in gelimiteerde aantallen en is alleen bij enkele exclusieve adressen te koop. Het drukken gebeurt met de hand op natuurlijke grondstoffen als zijde, linnen en katoen. De stoffen worden met behulp van zeefdrukramen bedrukt met milieuvriendelijke verf op tafels van 30 meter lengte. Een dessin bestaat uit gemiddeld drie verschillende drukgangen. Drie keer een nieuw raam met een ander deel van het patroon. En dat in drie verschillende kleuren. Omdat men nat in nat drukt lopen de kleuren in elkaar over, zodat een veelvoud aan tinten ontstaat. Na het drogen worden de stoffen middels stoom gefixeerd. Door deze handmatige productie is Atelier Paapje in staat een product te leveren dat is afgestemd op de eisen van de klant. Het hele procédé van druk tot finish wordt in eigen beheer uitgevoerd. (Parallelstraat 34, 7575 AM Oldenzaal)

Nog zo'n herkenbare firma is De Ploeg in Brabant. Bestaat die dan nog? Zeker, en zij maken onder andere nog altijd de zeer herkenbare, meestal Scandinavisch beïnvloede, dessins. Alive and kicking, getuige hun schitterende website: <http://www.de-ploeg.com/>

Het woord dessinateur is al gevallen. En bij veel bedrijven was of is er ook nog de collectioneur. Een dessinateur tekent, een collectioneur stelt samen, maar vaak zijn deze twee zaken vertegenwoordigd in één persoon. Soms bedenkt men zelf, soms worden dessins gekocht bij bureaus, in Parijs of Como.

In het laatste geval moet er weer aan gewerkt worden om het technisch passend te krijgen of om er iets aan te veranderen waardoor het patroon geschikt is voor de markt waarvoor de fabrikant het gedacht had. Men kan niet alleen creatief en artistiek bezig zijn, ook aan de zakelijke kant moet gedacht worden.

Wordt er doek ingekocht, of weven we het zelf. Welk doek is waarvoor het meest geschikt. Wat zijn de toepassingsmogelijkheden. Gaat het direct naar de confectie of komt het bij een grossier die aan stoffenzaken levert. En wat mag het gaan kosten. Het was belangrijk om als collectioneur niet te lang bij dezelfde firma werkzaam te zijn, het frisse ging er dan af.

Tussen 1950 en 1960 was de heer van der Elst werkzaam bij de Nijverheid. Hij had de leiding van de tekenkamer en zocht contact met mensen als Karel Appel en Corneille en de nouveauté bedacht om elk jaar een hoofddoek aan zijn klanten cadeau te doen in de nieuwste kwaliteit stof, gedessineerd door een bekende kunstenaar.

Van de Enschedese fabrieken was Menko over het algemeen het meest modieus in zijn dessins. Menko hield zich intensiever dan andere fabrieken met de modebranche bezig en was van daar uit geneigd meer om zich heen te kijken. En vermoedelijk ook meer dan elders in de Twentse textielindustrie, op de consument, de vrouw, te letten. Menko maakte stof voor vrouwen, voor 'Meisjes in Menko'. Er werd van de firma Menko gezegd dat daar sprake was van 'een natuurlijk invoelen'. In 1957 kwam men met 200 nieuwe dessins elk in 10 verschillende kleurstellingen. Er waren dus 2000 mogelijkheden. In de reclame van die tijd: "the lustrous range of deep cool-dyed colours, resulting from a new development in our dyeing system". Het zijn naar mijn idee bedekte, valige 'off'kleuren, vaal citroengeel, beiges en bruinachtige ondergronden. Heel mooi vind ik een in 1956 door Frieda Huntsinger voor Menko ontworpen dessin op de stof Jokari. (Jokari was een spun rayon² met dwarsribbeltjes.) Op een zwart fond een grafisch motief in witte lijn met een enkel warmgeel accent. Schitterend. In de jaren 60 wordt gebruik gemaakt van steeds fellere kleuren en psychedelische dessins. Menko kwam in 1966 met Op Art dessins als 'Pamplona' en 'Carneby'.³

Ontwerp van Sonja Delaunay jaren 30/40.

Er zijn heel wat bekende kunstenaars geweest die zich toelegden op het maken van stoffdessins. Zoals Sonia Delaunay (1885-1979), een Frans-Russische ontwerpster die samen met haar man, de schilder Robert Delaunay (1885-1941), een schilderkundige stroming, het simultanisme, vertegenwoordigde, waarbij contrasterende kleurvlakken beweging moesten suggereren. Karel Appel ontwierp dessins evenals Corneille en Camille. En later Theo Wolvecamp. Er werden dessins gebruikt van Picasso, Chagall en Miro. AKI-ontwerpers waren bijvoorbeeld Isabel Lottgering, Lex Bouwman, Maurits Mulder. Uit het persoonlijk archief van mevrouw A. Hoek-Wallach⁴, dessin ontwerpster bij Menko, blijkt dat de standaard dessins als ruiten, strepen, stippen, prince-de-

galles en pied-de-poule eigenlijk nooit uit de mode zijn geweest. Dat schreef ze in 1968 maar dat geldt ook nu nog. In een of andere variatie komen ze steeds terug.

Zelfs noppen, polkadots, grote stippen dus, waren deze zomer weer een item op de bloesjes van Mexx en Another Woman.

De meeste ontwerpen bestonden uit geometrische figuren, bloemen, stippen of strepen en dan in allerlei variaties gedrukt. Afbeeldingen van voorwerpen waren nieuws in de jaren 50. Vissersbootjes in een Capri-achtige omgeving om maar eens wat te noemen. Men ging (nog) niet naar deze, voor bijna niemand bereikbare, oorden. Maar in films met bijvoorbeeld Catharina Valente of Brigitte Bardot kon je het al vast zien, Italië en de Cote d'Azur. Ach die sfeer van zon en zomer. Vakantieweekjes werden destijds voornamelijk doorgebracht op de Veluwe en in Scheveningen. Dus hup, achter de naaimachine met zo'n zonnig stofje. Toch even dromen. Dat is wat ook de stoffenadvertenties uitstralen. Het vakantiegevoel komt als vanzelf.

En dan komen mensen als onderwerp van dessin. Bij mijn weten waren de eersten The Beatles. Echte levende personen. Nieuw. Dan gebeurt er een hele tijd niets op dat gebied totdat het in de jaren 80 goed op gang komt, het hek van de dam is, met bedrukte t-shirts. Nu kan er pas goed individueel opgetreden worden. Met een Che Guevara op je voorkant kun je je als dissident profileren en toch gezellig thuisblijven. Of je betrokkenheid bij kunst en cultuur uitstralen met de Mona Lisa, Hup Holland, Redt de Waddenzee of Bennie Jolink.

De Beatle-stof werd gedrukt bij de N.V. Stoomweverij Nijverheid, die er waarschijnlijk een hit mee had. De toenmalig directeur, de heer IJntema, had hierover contact gehad met Brian Epstein, manager van de Beatles. Allemaal zeer nieuw toen. De stof was van 100% katoen en 118/120 cm. breed.

Het zijn voor ons, nú, armetierige prints, bewaard in de stalencollectie van Museum Jannink. De tranen springen je in de ogen bij het zien van zoveel knulligheid. Vreemde kleine lichamen met zeer grote Beatle-hoofden. Paul en Ringo zijn wat moeilijk uit elkaar te houden, John vertoont een vage gelijkenis met het origineel en van George kun je alles maken, maar het maakt niet uit, je wéét dat het The Beatles zijn.

Er staan geschreven teksten doorheen, I wanna hold your hand of She loves you yeah yeah. Mét muzieknoden.

Op de rechte belijning van knielange 60er jaren jurken, nog geen minimode, kwamen deze prints volledig tot hun recht. Met queenies eronder, spitse neuzen met korte puntige hakken, getoupeerde haren met veel haarlak en als accessoires bromnozems op buikschuivers.

Wij, mijn zusje en ik, waren daar te jong voor. Wij droegen jurken met pofmouwen, kraagje, rimpelrok en strik op 't gat, van glanzend gemerceriseerde⁵ katoen bedrukt met een B.B.-ruitje. Ook zo'n hit, dat ruitje. Brigitte Bardot droeg bij haar huwelijk met Roger Vadim een jurkje van die stof, vandaar.

Die Beatles-jurken. Op een zomerdag was ik bezig met touwtjespringen of elastiek-

twist, ik weet het niet meer. Er kwamen 'kantoor meisjes' langsfietsen in jurken met Beatles-print. Ik liet alles vallen en keek. The Beatles. De Wereld. In Enschede. In mijn straat. Er was dus veel meer te beleven, vlakbij, en ik had het altijd al gedacht. Het was prettig verwarrend. Dát gevoel, ik weet het nog precies.

Ik was een jaar of negen.

En de jaren 60 waren begonnen. Yeah yeah.

Noten

1. Filmdruk, sjablonendruk, zeefdruk = Vlakdruk, men maakt gebruik van een sjabloon dat op het weefsel ligt.
Rouleauxdruk = Diepdruk. De kleuren worden door koperen walsen waarin het dessin verdiept is gegraveerd, aangebracht
Handdruk = Hoogdruk. Houten blokken of platen waarin het patroon in reliëf is aangebracht.
Voor iedere nieuwe kleur wordt een apart blok, wals of screen gebruikt.
Schuttersveld besteedde het graveren van walsen uit aan JEKA later TGI. Jannink en Menko graveerden zelf.
2. Spun rayon heette voor de Tweede Wereldoorlog kunstzijde. Door rayongaren tot korte vezels te snijden krijgt men een product dat net als katoen tot garens versponnen kan worden
3. Museum Jannink
4. Gemeente archief Enschede
5. Gemercenteriseerd: John Mercer ontdekte in 1844 dat men katoenen weefsels en garens bijzondere eigenschappen kon geven door deze met natronloog te behandelen. Het materiaal krimpt, wordt sterker en het opnamevermogen van kleurstoffen wordt groter. Vijftig jaar later vond Horace Lowe dat door garens of weefsel te rekken tijdens of na de behandeling een mooie permanente glans werd verkregen. Ter ere van Mercer: merceriseren.

Bronnen:

Mero Meningen 15-3-1950

Textiel Historische Bijdragen 1 1959

De Mars 1961

E. Dijkmeijer, Textielwarenkennis

W.J.C. van Paassen en J.H. Ruygrok, Textielwaren

Met dank aan:

de heer T. ter Weele.

Museum Jannink.

Atelier Paapje, Carolien

DE HUIDIGE SYNAGOGE VAN ENSCHEDE (II)

Z. Kolks

In de vorige aflevering heb ik U beloofd, terug te zullen komen op het vermeende oosterse karakter van de koepelvormige daken en vooral van de machtige hoofdkoepel boven de centrale ruimte van de grote synagoge. Aan laatstgenoemd bouwelement is deze bijdrage gewijd.

Monumentale bouwwerken met één grote koepel zijn vooral in Oost-Europa en in het Midden-Oosten te vinden. Op grond hiervan mag de vormgeving van de grote synagoge in Enschede in zekere zin dus als oosters worden gekwalificeerd.

Dit oosterse uiterlijk heeft mijns inziens weinig of niets te maken met het zogenaamde oriëntalisme: een tendens in de synagogenbouw van de 19de eeuw, om deze gebouwen van oosterse vormen te voorzien¹. De artistieke ontwikkeling, die architect

De Bazel in zijn leven doormaakte, biedt aanknopingspunten genoeg om de keuze voor een oosters element als de koepel te kunnen verklaren (zie aflevering I). Bovendien zijn koepelachtige vormen een herhaaldelijk terugkerend gegeven in het oeuvre van de bouwmeester: ook bij gebouwen, die geen synagogale functie hebben². Behalve het element van de éne, alles overheersende koepel zijn er bij de grote synagoge in Enschede ook andere onderdelen aan te wijzen, die aan het oosten kunnen zijn ontleend of er in ieder geval door zijn geïnspireerd. Deze aspecten zijn vooral te vinden in de bouwkunst van het Oostromeinse of Byzantijnse Rijk, met als middelpunt de hoofdstad Constantinopel (eerder Byzantium geheten, nu Istanboel genoemd).

De Byzantijnse architectuur bloeide meer dan negen eeuwen, vanaf het hoogtepunt vrijwel direkt aan het begin, onder keizer Justinianus (527-565), tot aan de verovering van de stad door de Turken in 1453. De nieuwe meesters van toen namen de opbouw en vormgeving van de Byzantijnse bouwkunst over, zodat deze tot op de dag van vandaag als 'Turkse' architectuur voortleeft³. In de Byzantijnse kerkbouw is er een tendens te bespeuren om de lengte en breedte van de hoofdruimte niet sterk uiteen te laten lopen. Deze ruimte is duidelijk vanuit een denkbeeldig middelpunt ontworpen en ontwikkeld; vandaar, dat bedoelde tendens met de term 'centraliserend' wordt aangeduid. Dikwijls kreeg de hoofdruimte in de Byzantijnse tijd een vierkante, in een enkel geval een achthoekige plattegrond. Desondanks waren de Byzantijnse bouwmeesters in staat om een ruimte met rechte hoeken te overdekken met een ronde of veelzijdige koepel. Als overgang tussen de hoekige onderbouw en de cirkelvormige of polygonale koepel brachten zij bolvormige driehoekige elementen (pendentieven, trompen) aan. De centraliserende tendens alsmede de pendentieven vindt men terug bij de grote synagoge in Enschede (afb.1). Hetzelfde geldt voor de binnenwerkse versiering van de koepel, die bestaat uit mozaïek (afb.2).

*Afb. 1. De grote synagoge in het synagogecomplex van Enschede, gezien naar het zuidwesten
(foto: R. Kampman Almelo, 25 juni 1991)*

Deze decoratie is nauwelijks denkbaar zonder het voorbeeld van Constantinopel. Voor de constructiewijze van de koepel moeten de voorbeelden evenwel niet in Oost-, maar in West-Europa worden gezocht. De koepel van de grote synagoge in Enschede beschrijft een halve bol. De muren, waarop deze rust, hebben dezelfde hoogte als deze (fig.1) en omsluiten dus als het ware een denkbeeldige, omgekeerde halve bol, die de

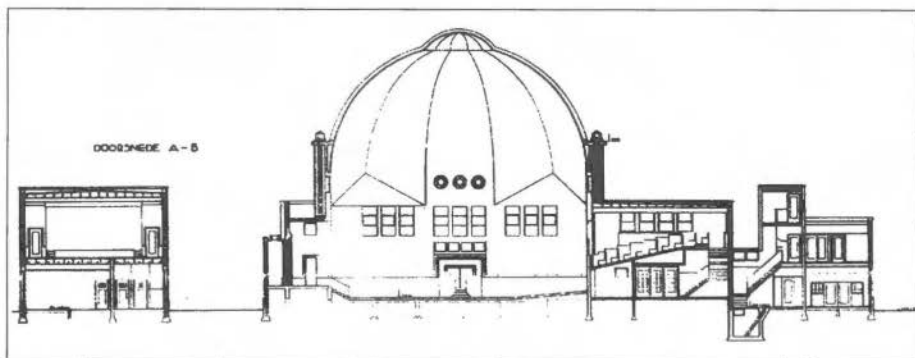

Fig. 1. Lengtedoorsnede van het synagoge-complex in Enschede (tekening van het architectenbureau De Boer - De Wilde, Enschede, (evenals de plattegrond op blz. 102) naar een origineel van A.P. Smits en C. van der Linde van maart 1927)

tegenhanger vormt van die van de koepel (fig.2). Dit principe is al toegepast door de onbekende bouwmeester van het Panthéon in Rome: een voormalige tempel, die in zijn huidige vorm omstreeks 120 na Chr. moet zijn opgetrokken (fig.3). Wel zijn de dimensies hier van een andere orde: de doorsnede bedraagt namelijk 43,40 m (in Enschede 18 m)! De koepel van de grote synagoge bestaat uit twee schalen: de binnenste is vervaardigd van riet, dat bestreken is met stuc; de buitenste is van hout, dat bedekt is met koper. Noch de koepel van het Panthéon in Rome noch die van de Byzantijnse kerken kennen een dergelijk systeem van twee over elkaar getrokken schalen. Dit vindt men pas bij koepels uit de stijlperiodes van de Renaissance en Barok, te beginnen met die van de Dom van Florence (fig. 4). Deze is voor het grootste gedeelte gebouwd tussen de jaren 1420 en 1436 naar ontwerp van de plaatselijke edelsmid, beeldhouwer en architect Filippo Brunelleschi. De koepelschalen in Florence zijn geen halve bol meer, maar vertonen een steilere welvingslijn en zijn parabolisch gebogen. De buitenste reikt tot een hoogte van 107 m, bij een diameter van 45,52 m (in Enschede bedragen deze afmetingen 20 bij 18 m). De koepel in Florence heeft op zijn beurt tot voorbeeld gediend voor die van de St. Pieter in Rome (begonnen in 1561 door de uit een plaats vijftig kilometer ten oosten van Florence afkomstige, en in de stad aan de Arno opgegroeide beeldhouwer, schilder, architect en dichter Michelangelo Buonarroti).

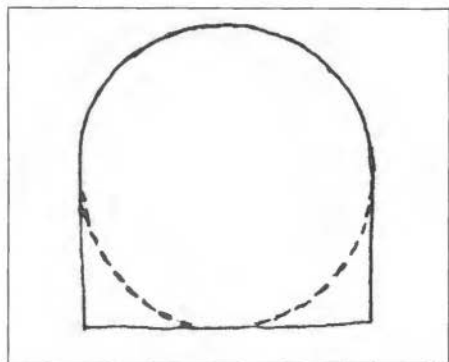

Fig. 2. Schematische voorstelling van de doorsnede van de koepel van de grote synagoge in Enschede

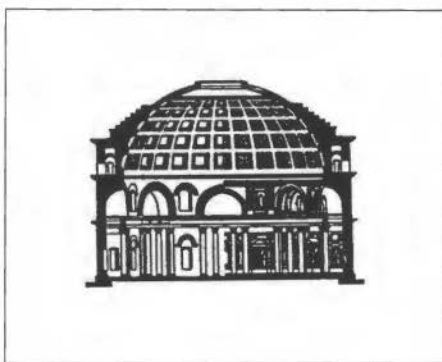

Fig. 3. Dwarsdoorsnede van de cella van het Panthéon in Rome (naar E.H. ter Kuile)

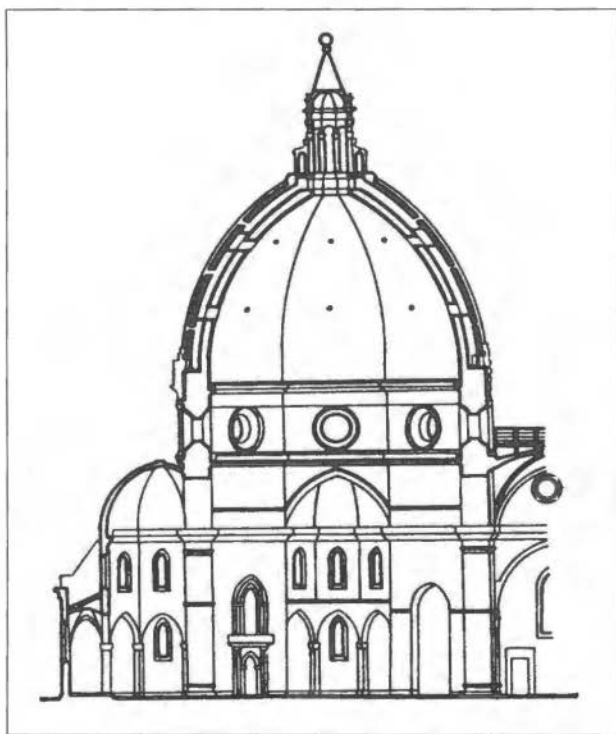

Fig. 4. Lengtedoorsnede van de koepel van de Dom van Florence

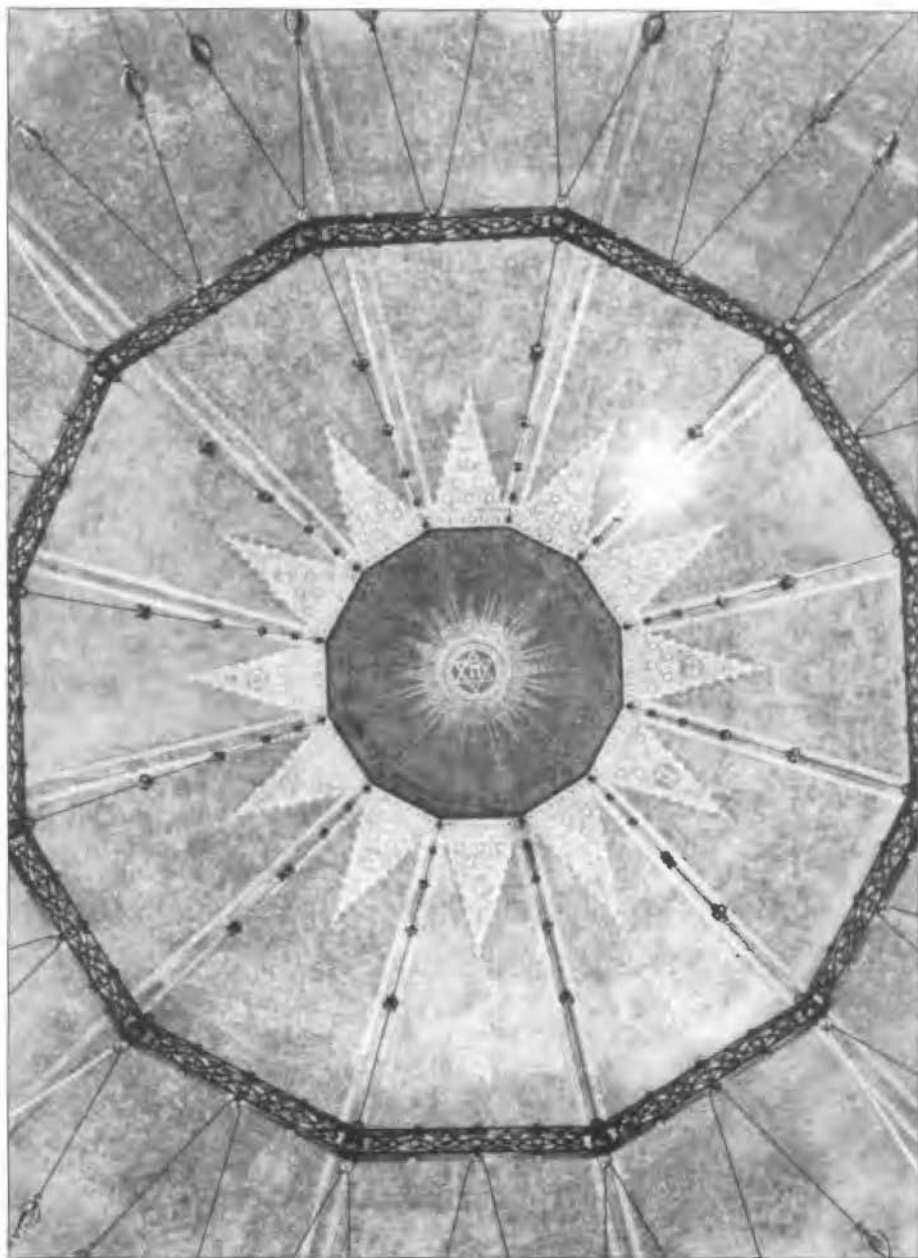
De verlichting van een door een koepel overkluisde ruimte is een interessant vraagstuk, waarvoor verschillende oplossingen zijn bedacht.

De ronde ruimte van het Panthéon bevat geen enkel venster, en toch is zij ruimschoots voorzien van licht. Het licht komt binnen via een grote ronde opening (met een doorsnede van 8,92 m !) in de kruin van de koepel (fig. 5). Het voornaamste monument van de Byzantijnse bouwkunst is de kerk van Hagia Sophia (nu museum en moskee van Ayasofia) in Istanboel (532-537). De oude koepel van deze kerk is bij een aardbeving

Fig. 5. Reconstructie van het interieur van het Panthéon in Rome

in 538 ingestort, en daarna vervangen door de nog bestaande. Aan de voet van deze ronde koepel - die volgens de regel rust op een vierkante onderbouw - bevindt zich een reeks kleine, rondbogige vensters, die mede zorgdragen voor de verlichting van het interieur van deze kerk. Bij de Dom van Florence en de St. Pieter in Rome zitten de vensters niet of nauwelijks in de koepel zelf, maar in de zone daaronder en daarboven (fig. 4). De onderste zone is die ringvormige onderbouw of tamboer; de bovenste die van de eindtoren of lantaarn, die boven de opening in de kruin van de koepel (vgl. het Panthéon) verrijst.

Afb. 2. De koepel van de grote synagoge in Enschede (foto R. Kampman Almelo, 25 juni 1991)

In Florence zijn de vensters van de tamboer cirkelvormig, in Rome staand-rechthoekig. En hoe is het in Enschede? Hier is de bovenzone van de muren van de onderbouw doorbroken met tritsen van staand-rechthoekige vensters. In tegenstelling tot de eerder genoemde bouwwerken in Florence en Rome is er geen opening in de kruin van de koepel (afb. 2), en ontbreekt de lantaarn hierboven op. In dat opzicht sluit Enschede weer aan bij Istanboel. F. de Miranda noemde zijn boek niet voor niets "K.P.C. de Bazel. Bouwkunst tussen Oost en West".

De hoofdkoepel boven de centrale ruimte van de grote synagoge is thans één van de grootste veroorzakers van het verval van het gebouwencomplex. "Het dak is lek, net als een zee!" legt A. Schuilenborg van het architectenbureau De Boer en De Witte, die optreedt als projectleider bij de restauratieplannen, uit. "In 1927 is er een fout gemaakt bij de bouw, daardoor is het dak niet meer waterdicht te krijgen. Het water dringt door de naden heen en beschadigt het stucwerk. Dat kan geen vocht hebben en verkleurt daardoor."⁴

Deze en andere constructieve gebreken vragen dringend om herstel, echter wegens het tekort aan financiële middelen is het voortbestaan van de synagoge in gevaar. Moge hiervoor een goede en duurzame oplossing worden gevonden, nu het nog kan.

Noten

1. Een goed voorbeeld van deze oriëntaalse stijl is o.a. de voormalige synagoge aan de Golstraat nr. 23 in Deventer uit 1892. Zie verder J.F. van Agt en E. van Voolen: Nederlandse synagogen, Weesp 1984, blz. 33.
2. B.v. in zijn ontwerp voor verbouwing en uitbreiding van de Tweede Kamer in 's-Gravenhage uit 1920. Hier is boven het centrale gedeelte een koepel gedacht die –evenals in Enschede het geval is– twaalf zijden zou hebben gehad (F. de Miranda: K.P.C. de Bazel. Bouwkunst tussen Oost en West. Religieuze en kerkelijke bouwvorm. Richtingbepaling door frontaliteit, Wassenaar 1977, blz. 21).
3. Vgl. de moskee in Almelo uit 1974, waar een soort schijnkoepel aanwezig is, d.w.z. een koepel zonder een van beneden af waarneembare binnenruimte.
4. Ankoné, J.: Red de mooiste synagoge van Nederland, z.pl. en z.j.

Relevante, niet reeds in de voetnoten genoemde literatuur:

- Korpershoek, G.G., Ambachtelijk zuivere bouwwijze kenmerkt het werk van De Bazel. Opvallende gebouwen in Enschede, in: 'n Sliepsteen, nr. 33 jaargang 1993, Enschede 1993, blz. 11-14
- Nijkamp, L., Straatnaam als spiegel van historie, in: 'n Sliepsteen, nr. 55 jaargang 1998, Enschede 1998, blz. 21
- A.W. Reinink, K.P.C. de Bazel - architect, Leiden 1965
- Smits, A.P. en C. van de Linde: De Nieuwe Synagoge te Enschede, Enschede 1928
- Hammer-Stroeve, T., Het Menko-van Damhuis: bouw en bewoning 1914-1940, in: Textielhistorische Bijdragen, nr. 33 jaargang 1993, Enschede 1993, blz. 119-139

NOG EENS: EEN ABNORMALE ANKERBALK

In 't Inschrien 1996 nr. 3 op de pagina's 55 t/m 57 deed ik mededeling van de vondst van een abnormale ankerbalk (zie foto's en tekening aldaar) tijdens opgravingen van de fundamenten van het Huys Hengelo. Tijdens een bezoek aan het 13de- eeuwse kasteel Radboud te Medemblik zag ik dat in het plafond van de burchtzaal kinderbalken aanwezig waren, die met een ribbe naar beneden wezen (dus als het ware een kwartslag gedraaid). Ik nam contact op met de beheersinstelling van dat kasteel om te informeren of men wellicht iets meer wist over het gebruik van balken met een ribbe in het zicht en dus niet met een vlakke zijde naar de vloer gericht.

De heer H.W. Satink (historicus en medewerker van de Stichting Kasteel Radboud) was zo vriendelijk om voor mij elders te informeren. Hij berichtte mij dat in de Middeleeuwen met name kinderbalken (in twee richtingen) soms werden gebruikt om een 'casettezoldering' te imiteren. De heer H. Zantkuyl (eertijds medewerker van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en docent van de TU Delft) had hem verteld dat in Vlaanderen vaker van die constructies gebruik was gemaakt. In het kasteel Radboud was deze constructie aangebracht door de restaurateur, Cuypers, die een en ander niet zelf verzonnen zou hebben. Zantkuyl dacht aan een gebruik uit de Late Middeleeuwen van bedoelde 'gedraaide' balk.

Helaas geeft dit gegeven geen verklaring voor 'mijn' ankerbalk. Dat volgt met name uit de inkepingen, sleuven of sponningen die in die balk zitten (speciaal de richting van die inkepingen). Toch meen ik een oplossing te kunnen verzinnen. Wat te denken van een nokbalk in een ruimte, waarvan –vanuit die nok– een dakbeschoot is aangebracht? Een gewone zolder had echter meestal geen dakbeschoot. Te denken valt daarom aan een vertrek met een tentvormig hoog plafond (kapel, zijbeuk, bovenétage met een soort 'vide' of iets dergelijks). In de grachten werden meerdere eiken planken van 4 à 5 cm dik gevonden. Gezien de vindplaats op de voorburch van het Huys Hengelo, temidden van vondsten uit het begin van de 16de eeuw, moet 'onze' ankerbalk ook in die tijd in de grond terecht zijn gekomen. De balk zelf kan afkomstig zijn van bouwafval uit die tijd, maar het is niet onmogelijk dat het een balk betreft die afkomstig is van de afbraak van de voorganger van het Huys Hengelo, namelijk de bewoonbare stenen spieker.

H. Reynders

AANWINSTEN BIBLIOTHEEK VAN DEINSE INSTITUUT

Tijdsopname: Flitsen uit de historie van de Openbare en Neutraal-bijzondere onderwijsopleidingen in Twente

Fake Wimmenhove

Uitgave Hogeschool Edith Stein/Onderwijscentrum Twente (Hengelo, 1999)

Jaarboekje 1999 Stichting Heemkunde Ootmarsum

17de jaargang, 1999

Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, deel 115, afl. 1

Uitgever: Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (Den Haag, 2000)

Toepassing van Bentheimer zandsteen aan gebouwen

Overdruk uit: Jaarboek uitgegeven door de Vereniging Zannekin 22 (2000)

Zeno G.M. Kolks

Campusgids nummer 36: 1999/2000

Uitgever: Universiteit Twente (Enschede, 1999)

Beeldenroute Oldenzaal

Uitgever: Culturele Raad Oldenzaal (Oldenzaal, z.j.)

Fiets- en wandelroute

Jan Palthe, portretschilder 1717 – 1769

Tentoonstelling 28 mei – 28 augustus 2000

Peggie Breitbarth

Uitgever: Museum 'Het Palthe-Huis' (Oldenzaal, 2000)

Schilderkunst

Kroniek: Lijst van de voornaamste in 1999 verschenen boeken en artikelen op het terrein van de Nederlandse geschiedenis

G.N.v.d. Plaat en M. de Keuning (samenstellers)

Uitgever: Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

Bibliografie

Hinter jedem Stein eine Geschichte

Auf Spurensuche in Schüttorf

Lahmann-Lammert, Rainer und Michael Münch

Uitgever: Samtgemeinde Schüttorff (Schüttorff, 1999)

We zijn net zo thuis in de buurt als u

De Rabobank is een bank met een idee. Het idee dat je samen sterk bent. De Rabobank heeft als geen ander een traditie van samenwerken en bouwen aan relaties. Het is een bank van mensen vóór mensen.

Dat merkt u al snel in het persoonlijke contact. Elke Rabobank staat midden in de samenleving. Daarom zijn we vaak betrokken bij activiteiten in het bedrijfsleven, verenigingen en scholen. We weten wat er leeft, ook als het niet om bankzaken gaat. Kortom, we zijn een bank die net zo thuis is in de buurt als u.

Rabobank

ENSINK ANTIEK

*Meubelen 18e + 19e eeuw
Inkoop - verkoop - taxatie*

*Oldenzaalsestraat 31-33
7551 KN Hengelo
Tel. 074-2428744*

ANTIQUARIAAT GALERIJ REZA

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENST

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 074 - 3764792
GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

boekhandel
Sinds 1868

Broekhuis

www.boekhandelbroekhuis.nl

Broekhuis HENGELO

Enschedesestraat 19 Telefoon (074)2910267 Fax (074)2913892
E-mail: info@boekhandelbroekhuis.nl

Broekhuis ENSCHEDE

Marktsstraat 12 Telefoon (053)4325210 Fax (053)4340550
E-mail: info@boekhandelbroekhuis.nl

Campus BOEKHANDEL

Drienerburgh 1 Telefoon (053)4892414 Fax (053)4327229
E-mail: campus.boekhandel@tip.nl

Hilarius Broekhuis ALMELO

Koornmarkt 24 Telefoon (0546)456717 Fax (0546)811831
E-mail: hilariusbroekhuis@kwik-net.nl

*Algemene en
Wetenschappelijke Boeken
en Tijdschriften
Kantoorartikelen en
Schrijfwaren
School- en Studietoelagen
Multimedia*

HUIZE HÖLTERHOF

Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 053 - 4611306

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieëunies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma

A. Bonzet

SPECIAAL BOEKBINDELIJ

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE

tel. 053 - 4314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**
wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten
Levering franco door geheel Nederland
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten*